

UDK 165.023:141.7(049.3)

Primljeno: 01. 02. 2023.

Stručni rad
Professional paper

Amela Delić Aščić

NIŠTA NOVO, ALI DOSTUPNO JE I BRZO SE ŠIRI

**(Predrag Krstić, *O čemu govorimo kad govorimo o (post)istin*,
Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, 2022)**

Kompleksno i intrigantno pitanje o takozvanoj ‘postistini’ i eri ‘postisitine’ Predrag Krstić otvorio je na neobičan način. Autor se u knjizi *O čemu govorimo kad govorimo o (post)istin* fokusira najprije na religijska iskustva i prakse drevnih civilizacija, te u tom historijskom kontekstu koji počinje pratiti i pokušava pronaći prave uzroke krize ‘istine’ o kojoj se danas često govori, nažalost, prečesto i vrlo površno. U poglavlju „Henologike“ koje se tiče filozofske discipline fokusirane na Jedno, transedentalno Jedno, autor piše upravo o društvenom i duhovnom životu drevnih civilizacija u kojemu je dominirala predstava „jednog“ svijeta. Iako se sastojao iz tri oblasti: „zemlje na kojoj obitavaju ljudi, podzemlja koje je često identifikovano sa zemljom mrtvih“ i neba koje je bilo rezervisano za najraznorodnija božanstva, takav svijet predstavljao je svojevrsni holizam u kojem su paralelno, neometano, postojala razna božanstva sa više ili manje negativnih ili pozitivnih svojstava. Prekretnica će, po autorovom mišljenju, nastupiti u četrnaestom vijeku prije nove ere s pojavom egipatskog faraona Ehnatona koji je zvanično potisnuo tadašnje dominantno božanstvo u Luksoru, Amona-Ra, i promovisao Atona – novo božanstvo kojemu se svi imaju klanjati. Krstić objašnjava da se nerijetko obožavanje Atona doživljava prvom vrstom monoteizma. Pored Atona koji je tek kratko nadživio svoga utemeljitelja, autor u preteče monoteističkih religija dodaje hinduizam i zaratuizizam. Sa pojavom monoteističkih religija vjerovanje u jednog posebnog Boga isključuje

bilo kakvu mogućnost prihvatanja drugih božanstava proglašavajući takvu vrstu prakse nevjerovanjem, neoprostivim grijehom koji izvodi iz vjere.

Krstić objašnjava da je monoteizam u suštini drugačiji od homonima grčkog porijekla – henoteizam, koji je također označavao praksu vjerovanja u jednog boga, ali koja „ne isključuje vjerovanje i u brojna (druga) božanstva“ (str. 15). Ova praksa vjerovanja u jednog boga uz istovremeno priznavanje egzistencije drugih bogova, na Dalekom istoku se nastavlja još dugo od pojave monoteističkih religija, piše autor, a takvo vjerovanje naziva „monolatrijom“. U početku je monolatrijska bila „i vera koja se danas smatra paradigmatički strogom monoteističkom religijom: vera drevnog – (još) ne i kanonizovanog – judaizma“ (str. 16). U samim upozorenjima na obožavanje Jahve, smatra autor, leži suština ovog monolatrijskog učenja. Drugim riječima, osporavati obožavanje drugih bogova znači priznavati ih za postojeće. S druge strane, „u modernom judaizmu, pa i u hrišćanstvu ili islamu, osim pri ponavljanju prastarih zapovesti, nećemo pronaći uputstva da se ne poštuju ‘drugi bogovi’ – jer se poriče ili je već poreknuto njihovo postojanje“ (str. 18). U islamskoj akidi prve riječi Božije objave upravo se odnose na Božiju Jednoću. Pripisivanje sudruga Bogu nedopustivo je i smatra se širkom, grijehom koji izvodi iz vjere. S druge strane, piše autor, u Judeji i Izraelu, „dvema glavnim državama jevrejskog naroda koje poznaje Biblija“, „arheološke i istorijske rekonstrukcije obično nailaze na postojanje drugih bogova“. Takva je, primjera radi Ašera „predstavljena kao venčana ili na drugi sličan način sparena sa Jehovom“ (Ibid 18).

Poglavlje „Prilazak“ upravo analizira postepeni prelazak judaizma iz monolatrijskog u monoteističko vjerovanje. Tek nakon progonstva, piše Krstić, judaizam će zaživjeti u punom monoteističkom ozračju. „Razaranje glavnog Hrama Jehovi u Jerusalimu, čime je onemogućeno njegovo valjano obožavanje, nudi se kao moguće objašnjenje postajanja jevrejskog bogoslovlja istinski jednobožačkim, njegove postepene transformacije ka jednoznačnom monoteizmu – tek po izgnanstvu iz Vavilona“ (str. 22). Autor pronalazi dva nagovještaja da su, osim Jehove, Izraelićani poštovali i druga božanstva. Prvi se odnosi na naziv države. „Izrael je, vele, teoforski naziv – što će reći: naziv koji, doslovno, nosi ime boga, koji uključuje i priziva ime božanskog zaštitnika – i koji se pruža unazad do najmanje tri hiljade u dvestote godine pre nove ere. Sudeći već po tom svom imenu, prvi i glavni bog (naj)starijih Izraelaca ne bi bio Jehova, već El, središnje božanstvo hananskog panteona, koje je obožavano i širom Levanta“ (str. 23). Drugi argument o mnogoboštvu Jevreja, autor vidi u samoj objavi Mojsiji (Musa a. s.) na Sinajskoj gori gdje on, prema Drugoj knjizi Mojsijevoj 20: 3, kaže Mojsiju „Nemoj imati drugih bogova uza me“. Premda i u poglavlju

„Juvelirnica“ autor nastavlja argumentaciju o mnogoboštvu u izraelskim hramovima, na kraju ipak konstatuje da je „judaizam prva religija koja je uspela, da posle dugovekog i postepenog procesa obrade, na kraju proizvede ‘čisti’ pojam ličnog monoteističkog Boga“ (str. 31).

Monoteizam jevrejskog učenja vodi uređenju vjere kao sistema sa jasnim načelima, smatra autor. „Judaizam, hrišćanstvo i islam, pa i ikizam, predstavljaju takve zaokružene sisteme monoteističkih religija, u kojima neizostavno jedan samodovoljan i od svega drugog nezavisan bog stvara, nadzire, osmišljava i usmerava svu stvarnost“ (str. 34). Ovaj opširni ekspeze o politeističkim i monoteističkim religijama autor zaokružuje labavim zaključkom da su potonje „urodile netolerancijom“, te da su „morale da ‘totalno’ osporavaju egzistenciju svih tuđih i svojih drugih bogova i delatnom eliminacijom, ako je moguće, poreknu svaku verodostojnost svih drugih vera“ (str. 36).

Poglavlje „Henozofija“ govori o jednom drugom procesu oslobađanja koji je tekao uporedo s jevrejskim oslobađanjem od ropstva iz Vavilona. Piše o grčkom oslobađanju od usmene riječi i razvoju alfabeta. „U tom smislu, osvit pisma bio je i osvit razuma, onog razuma kakvog danas znamo i kakav obično suprotstavljamo veri“ (str. 40). Svijet se sada pokušava objasniti bez pomoći bogova, a to je, prema autoru, započelo sekularnim naturalizmom koji zovemo nauka. I u takvoj viziji u različitim se formama javlja božansko, kao ono koje uređuje objektivni svijet, kao racionalna sila, kao um. „Svojim vizijama ‘najvišeg božanstva’ taj ‘filozofski monoteizam’ značajno će uticati na artikulaciju monoteizma jevrejskih rabina i hrišćanskih bogoslova“, piše autor (str. 41). Autor jasno iznosi ubjeđenje da su tradicija vjere i tradicija razuma bliske jedna drugoj u osnovnom načelu, u kojem on vidi i prauzroke današnjih pokušaja fragmentacije istine. Naime, obje tradicije pretendiraju na pravo da definišu Jedno spram kojeg se cijeli svijet ima urediti. „To naročito vredi kada je reč o viziji „Jednog“: s obzirom na nju, te dve tradicije su, ako ne psihološki, ono istorijski teško odvojive. „Jedno“ je, štaviše, možda prvo osvanulo razumu kada je opazio red u prirodi, a monoteistička vera ga je (u)brzo na svoj način reinstalirala (Wells prema Krstić, str. 11). Krstić čak tvrdi da je moguće i da je „vjerska oblada kakvu danas znamo bila prevashodno odbrambeni mehanizam od prodora onog drugog, razuma, u večnom sukobu i prepletenošću s njime“ (str. 42).

„Henoslovije“ je poglavlje u kojem autor objašnjava odnos između vjere i razuma. Nastavlja da su grčkom naturalizmu, kršćanski svećenici ponudili alternativu. Dok je prvi Jedno tražio u redu i zakonu prirodnog svijeta, drugi su odgovor pronašli u vjerovanju u natprirodno, te je „tim potezom hrišćanstvo konačno ponudilo kohe-

rentan odgovor na izazov radikalnog naturalizma Grka“ (str. 48). Podnaslov Henofilije autor je iskoristio da objasni zašto je napravio rekonstrukciju prelaska iz politeizma ka monoteizmu. Istina je objavljena, kaže on, a time je odmah uslijedio i problem njene legitimacije. Kao što je Jedan Bog za vjernike, tako je i istina postala jedno za pobornike razuma. Za vjernike je, pak, sam Bog istina. I jedni i drugi visoko poštuju istinu. Tu počinju i prva osporavanja postojanja jedne istine. „Nimalo neočekivano, inoverstvo i bezverje, skepticizam i relativizam u pogledu mogućnosti prirode ‘istine’, gotovo istovremeno su pratili svaki pokušaj da se ustanovi i fiksira jedan Bog i jedna Istina“ (str. 61). Monoteizam i vjerovanje u Jednog Boga, smatra autor, doprinijeli su ubjeđenju da će jedan univerzalni Bog voditi računa o svemu i svima. „Uni-verzum smenjuje rasparčanost multi-verzuma; jedno, jedan svedržac, jedan metar, jedna mera za sve, pred kojom valja položiti račun o svim našim pretenzijama i naći smisao i razloge za njih“ (str. 62). Upravo kao i Bog, i istina pretenduje na univerzalnost. „Ta zajednička bogoistina tradicija i religije i nauke razlog je zbog kojeg negdanji, a Ernest Gelner bi dodao i sadašnji ‘religijski fundamentalisti’, zaslužuju bezrezervno poštovanje, upravo kao intelektualni saputnici prosvetljenih naučnika i istinotragatelja ‘u prepoznavanju jedinstvenosti istine’, u izbegavanju priproste samoobmane univerzalnog relativizma’: bez njihovog ‘opesivnog monoteizma i unitarijanizma’ nikada se ne bi pojavilo ni samo ‘čudo spoznaje” (Gelner 2000, prema Krstić, str. 63).

Dakle, i religijski i sekularni fundamentalizam nastoje se suprotstaviti relativizma današnjice. Autor tvrdi da je, za razliku od grčkih mislilaca, kršćanstvo mopoliziralo istinu. Pored kršćanstva, Krstić će u poglavlju „Apologetike“ naglasiti da su se i „francuski prosvetitelji, kao na drugi način i glasoviti nemački filozofi, nerazmršivo, gotovo bismo rekli: idolopoklonički, vezali za istinu“ (str. 75). I dok se otpadništvo od vjere smatralo putem u neistinu, dotle se otpadništvo od razuma doživljavalo padom iz uma u bezumlje. Kritičari i jednog i drugog smatrani su hereticima, a „kritički gest koji je kulminirao u vatrometu kritičke teorije (...) najzad se bezobzirno samokritički usmerio i protiv onog na čemu je temeljio legitimnost: protiv samog uma kao neupitne osnove vlastitog važenja“ (str. 78). Među najglasnijima koji se usuđuju oponirati javlja se Fridrih Niče. „Šta u nama zapravo hoće ‘istinu’? Zaista smo dugo zastajkiivali pred pitanjem o uzroku te volje, sve dok – najzad – nismo potpuno stali pred još suštinskijim pitanjem. Postavili smo pitanje o vrednosti te volje. Pretpostavljamo da hoćemo istinu, ali zašto ne bismo radije hteli neistinu? I neizvesnost? I neznanje?“ (Niče 1967, prema Krstić, str. 79).

U nastavku knjige, autor će stati u odbranu Ničeove misli pojašnjavajući da je on neopravdano proglašen jednim od idejnih tvoraca ideje postistine. „On demontira konstrukcije svih naših pompezno pretencioznih pojmova, među kojima pojam istine jamačno ima počasno mjesto“ (str. 81). Kao socijalni konstrukt i nužnost, istina, prema Ničeovu shvatanju, nema mnogo razlike od drugih „velikih“ pojmova. Za njega je, piše autor, težnja ka istini naučena, a rezultirala je konkurentskim filozofskim i religioznim sistemima koji jedni druge proglašavaju neistinitim.

Poglavlje „Hereze“ donosi osvrt na književnost koja, kako autor piše, predstavlja savremeno utočište istine, ona stupa na mjesto religije i filozofije. Ipak, prelaz na ‘književnu kulturu’, ima dobre političke implikacije time da se odustaje od ideje da nam svećenici, filozofi ili naučnici nude neku univerzalnu saglasnost.

Konačno, u poglavlju „Promocija“ Krstić nas vraća temi ovog djela i kazuje da je pojam „post-istina“ „nesretan i nezgrapnan termin“, te da nam svako poznavanje historije u koje nas je i sam uveo, može pokazati da nema ništa novo u vezi s ovim terminom i misaonim konotacijama koje podrazumijeva. Ono što je možda novo, piše on, jeste otpornost na činjenice koje se suprotstavljaju lažima i neistinama koje se plasiraju. Upravo su mediji koji insistiraju na činjenicama i doprinijeli etabliranju i promovisanju ovog pojma njegovim dijeljenjem, umnožavanjem, opisivanjem. Da su kojim slučajem Trump i Brexit zaustavljeni, kao što nisu, pojašnjava autor, moguće je da do proboja termina „post-istina“ ne bi došlo u mjeri u kojoj jeste. Očigledno je da su laži odradile posao, mnogi su rezonovali, a „‘bezočna propaganda’ bi, naime, mogao biti neeufemizovan i prepoznatljiviji prevod tako shvaćene ‘postistine’“ (str. 108). Opravdano je ovdje autorovo pitanje o čemu uopće govorimo kada pričamo o postistini. „(...) s koliko opravdanja se uopšte može govoriti o novom ‘dodu postistine’?“. Za prvi signal koji govori o okretu ka ovom dobu „obično se smatra golim okom vidljiva inflacija lažnih predstavljanja u medijima, obmana, plagijata“, ali i „umnožavanje taktika i programa za proveru podataka i razotkrivanje neistina“ (str. 110). Nažlost, ništa od navedenog više ne uspijeva vratiti povjerenje medijima. Drugi pokazatelj „koji se navodi kao evidencija da živimo u doba postfaktičkih društava jeste status glasina, po definiciji: iskaza upitne verodostojnosti“. Ideja o postistini „sadrži – ili brka, već u zavisnosti od toga koliko ste mu (ne)naklonjeni – makar tri psihološke koliko i političke, psiho-političke pojave za koje se smatra da kompromituju status istine u savremenosti“ (Krstić, str. 2022:111). To su, prema autoru, pad tradicionalnih i uspon mrežnih medija, prevlast i uspon ekstremne desnice i širenje teorija zavjere. Međutim, autor ne vidi zašto bi „i za koga, osim za naučnike, detronizacija idola nauke bila loša? A, posebno, zašto bi to bila iznenađujuća novost,

kao da je naučna istina igdje i ikada bila fetišizovana i tabuizirana, izvan manje ili više zatvorenih krugova njenih posvećenika?“ (str. 112).

U poglavlju „Trgovanje“, Krstić pojašnjava da je novina samo u činjenici da su nam „alternativni diskursi“ dostupniji nego ikada, da su na tržištu „na kojem se – ravnopravno – ili, češće, neravnopravno na štetu ‘objektivne’ i uvek ponešto previše složene ‘istine’ – bore za porciju pažnje i vajdu koja nema više nikakve veze sa istinoljubivošću“ (str. 116). Sama je dostupnost bezbroj informacija već dovoljna za tešku prohodnost ka istini, i bez korporativnih i političkih tehnika kontrole i upravljanja. U obzir, kaže autor, treba uzeti i „psihomoć“, odnosno „legalizovane analize mozгова, nerava, pažnji i afekata – i analize mogućnosti programiranog utjecaja na njih – pod okriljem izučavanja tobožnjeg ‘društvenog mišljenja’“ (Leaf, Kassardijan, Oppenheim-Leaf, Chion, Taubman, Leaf & McEachin, prema Krstić 125).

„What else is new?“ poglavlje je u kojem nam pisac razlaže načine širenja narativa o ‘post-istini’. Najprije se uvodi skepticizam prema kulturnim autoritetima – akademijama, naučnicima, novinarstvu, a potom se javnost pokušava uvjeriti da više uopće i nije moguće utvrditi šta jeste istina. Sam termin ‘istine’ do te je mjere „obesnažen i demobilisan“ pa je „termin ‘postistina’ smišljen da dijagnostikuje takvo stanje stvari“ (str. 129). I sa svim navedenim, ništa novo nema u današnjem svijetu ‘režima istina’ ili ‘postistina’ što već nije viđeno, smatra autor, a naročito nisu detronizovane nauka i istina. „Ima čak i nečeg prerverzno laskavog za nauku i istinu u onome što se proglašava vremenom postistine“, piše Krstić i objašnjava da su čak i sve teorije zavjera i lažne informacije potkrijepljene izmišljenim grafikonima i imenima navodnih eskeprata i stručnjaka, odnosno da su sve „mamipažnja-tvrđnje na društvenim mrežama (...) umotane upravo u naučnu oblandu“ (str. 132). Teško je, objašnjava nam pisac, pomiriti krajnosti: istinu koja bi insistirala da je jedina i legitimna, pa time se i nametala drugima kao takva, s jedne strane, i postistinu koja ne nudi nikakav odgovor na sve više zapitanosti o tome šta jeste istina, s druge strane. Nema konačnog odgovora „kako omogućiti različite puteve traganja za istinom i njihovo izražavanje, a ne izgubiti svaki standard? Ili obrnuto, kako ustanoviti objektivni ili makar intersubjektivni pravedni, kompetentni i odgovorni tribunal koji procjenjuje verodostojnost konkurentnih ‘istina’, a da se on ne pretvori u naredbodavnu instancu koja je propisuje i zaprečava upravo mogućnosti traganja za njom?“ (str. 134).

„Apokrifija“ i „Postapokaliptika“ eseji su u kojima se diskutuje o „kraju svijeta“ koji se u svim slojevima društva konstantno predviđa i najavljuje. Za Baudrillarda, a

s čijim se stavom slaže i Krstić ili bar ostavlja dojam slaganja, sve se već desilo i sve je već viđeno. Kraj svijeta se već desio i mi živimo u „nadstvarnosti“ (str. 145). Svijet je za Baudrillarda bez ikakvog smisla, a svi živimo sveopću melanholiju. Stvari su tako „prevazišle sopstvenu definiciju (...), „one su postale upravo društvenije od društva (masa), deblje nego debelo (gojaznost), nasilnije nego nasilno (strah), seksualnije nego seks (porno), istinitije nego istinito (simulacija), lepše nego lepo (moda)“ (Baudrillard, prema Krstić, str. 148).

„Poslije posle“ i „Bez konca“ završna su poglavlja kojima je autor naslovio promišljanja o nužnosti traganja za istinom. Od nje ne smijemo nikada odustati. „Poper se vraća jednoj prepoznatljivoj analogiji da bi opisao ‘status istine u objektivnom smislu i njenu ulogu kao regulativnog principa’: ona je kao planinski vrh koji je uvek obavijen oblacima. Šta preostaje planinaru rešenom da ga/je osvoji? – Pa, pre svega, njegova teškoća se ne sastoji (samo) u dospevanju na vrh, nego i u tome što može da ne zna da je već dospeo, što će mu zbog oblaka možda biti nemoguće da razlikuje glavni od nekog sporednog vrha. Ali ta nesposobnost razlikovanja, i to je Poperu bitno, ne utiče na objektivnu egzistenciju vrha: planinareve sumnje u pogledu dosezanja pravog vrha, štaviše, upravo predstavljaju priznanje postojanja tog vrha“ (str. 160). U konačnici, Krstić je optimista kada je u pitanju status istine u savremenom svijetu.

Adresa autorice
Author's address

Amela Delić Aščić
Univerzitet u Tuzli
Filozofski fakultet
ameladelic90@gmail.com

